

Din ve Laiklik,
Ali Fuad Başgil,
İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007.

Değerlendiren: Dr. Mustafa KARA*

Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil, ülkemizin yetiştirdiği en önemli bilim, aksiyon, fikir ve siyaset insanlarından birisidir. Başgil, 1893 yılında Samsun Çarşamba'da doğmuştur. İlk öğrenimini Çarşamba'da, orta öğreniminin ilk kısmını İstanbul'da, son kısmını ise Paris'te tamamlamıştır. Vatanî görevini I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde yedek subay olarak yapmıştır. Askerlik hizmeti sonrası eğitime devam etmiştir. Grenoble Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş, Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yapmış, Paris Edebiyat Fakültesi'nden ve Paris Siyasi İlimler Akademisi'nden mezun olmuştur. 1929 yılında Türkiye'ye dönmüştür.

İlk resmi görevine Milli Eğitim Bakanlığı'nda Yüksek Öğrenim Genel Müdür Yardımcısı olarak başlamıştır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde 1930'da doçent, 1931'de de profesör unvanını almıştır. 1933'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne tayin olmuştur. 1936'da İstanbul Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu Müdürlüğü'ne atanmıştır. 1937-1942 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı yapmıştır. 1942'de yeniden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne tayin olmuş ve Mülkiye Mektebi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 1943 yılında bu görevinden istifa edip, İstanbul Üniversitesi Esas Teşkilat Hukuku Kürsüsü'ne Ordinaryüs Profesör olarak atanmıştır. 1960 yılında buradan emekli olmuştur.

1961'de Samsun Senatörü seçilmiş, ancak kısa bir süre sonra bu görevinden istifa ettirilmiştir. Bir süre İsviçre'de çalışmış ve orada 27 Mayıs İhtilâli ile ilgili eseriyle meşgul olmuştur. 1965'te İstanbul Milletvekili seçilmiş ve vefatına kadar bu görevde kalmıştır. 17 Nisan 1967'de İstanbul Kadıköy'de vefat etmiştir. Kabri, Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'ndadır.¹

Ali Fuad Başgil, yaşadığı dönemin (1893-1967) sosyal, siyasi ve dini hayatını sadece gözlemlemekle kalmamış, aynı zamanda gözlemlerine ilişkin kanaatlerini kaleme alarak ilgili alanlarda Türkiye literatürüne önemli eserler kazandırmıştır. Onun, dönemin dini hayatına dair kaleme aldığı en

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, mustafakara@omu.edu.tr

¹ Başgil, Ali Fuad, *Din ve Lâiklik*, 8. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007, ss. 9-10.

önemli eseri “Din ve Lâiklik”tir. Bu eserinde Başgil, din, din hürriyeti, lâiklik, Türkiye’de din ve devlet münasebetleri gibi konulara uluslararası bir perspektiften bakabilmeyi başarmış, ehemmiyeti nedeniyle konuyu etraflıca ele almış, konuları tartışırken İhlâs sûresi başta olmak üzere Kur’ân’daki pek çok ayete atıfta bulunmuş; söz konusu ayetler ışığında meselelere derinlik kazandırarak açıklama yoluna gitmiştir.

Müellifin bu kitabı yazma gerekçesinin, yaşadığı dönemde *din, lâiklik, din ve vicdan hürriyeti* gibi dine dair kavramlara yüklenmek istenen gerçekdışı manalar ve dindarlara uygulanan haksızlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Başgil, dine ve dindarlara duyduğu derin muhabbeti şöyle açıklar:

Diyanet bahsinde, amel bakımından çok günahkârım. Fakat günahkâr olmak, dini sevmeye ve dindarın tükenmez saadetine imrenmeye mani midir? Din hakkında yazılar yazışım ve dindarlığı müdafaa edişim, şahsen din ahkâmıyla amel ettiğimden ve dinin emirlerini yerine getirdiğimden değildir; bilakis getiremediğim için üzüldüğümünden ve dindarlığın insana verdiği iç huzuruna imrendiğimdenidir. Nazarımda din, yalnız fert için bir fazilet ve feragat kaynağı değil, aynı zamanda içtimai temizliğinin de en kuvvetli bir teminatıdır. Yine nazarımda dini sevmek ve Müslümanlığı müdafaa etmek, hakikatte insanlığı sevmek ve insanlık hakikatini müdafaa etmektir. Çünkü Müslümanlık, din kisvesine bürünmüş insanlıktır. Saf Müslümanlıkla saf hümanizma arasındaki mesafe uzun değildir. Başka bir deyişle Müslümanlık, insanlık dediğimiz bütünün bir parçasıdır. Parçayı sevmek, netice itibarıyla bütünü sevmektir.²

Başgil’in *din ve dine* dair kavramlara yüklenmek istenen anlamlar konusundaki tespitleri de son derece dikkat çekicidir: Başgil, o dönemde bazı insanların, “din nedir?” sorusuna, “küflü bir mazinin nesilden nesle devrolup gelen bir mirasıdır ve mazidir, gericiliktir” cevabını verdiğini, aynı zümrenin yiyip içip eğlenmeyi ilerericilik kabul ettiğini ve din hürriyeti konusunun hiç önemsenmediğini beyan eder.³

Başgil, “herhangi bir memlekette camiler Müslümanlara, kiliseler Hıristiyanlara, havralar Musevîlere açık bulunuyor ve kimse bir din tutmaya veya tutmamaya, mensup olduğu mabede gidip gitmemeye zorlanmıyorsa, o memlekette din hürriyeti vardır” şeklindeki kabulü asla din hürriyeti olarak görmemekte; bunun ancak ve ancak “sözde din hürriyeti” olarak

² Başgil, *a.g.e.*, ss. 16-17.

³ Başgil, *a.g.e.*, s. 11.

görülebileceğini ve sadece yabancı müşahitleri aldatmak için bazı kanunları süsleyebileceğini dile getirmektedir.⁴

Başgil, gerçek din hürriyeti hakkında şunları söylemektedir:

Din hürriyeti, dindar vatandaşların din konusunda haiz oldukları hakların her birini serbestçe, korkusuz ve endişesizce kullanmalarını ve faydalanmalarını gerektirir. Din müessesesinin dayandığı hakların başında, dinin yüksek ilimlerini, ilâhiyat ve kelâmîyâtını serbestçe öğretmek, okutmak, yazmak (neşretmek-yaymak) ve telkin etmek gelmektedir. Bugün herhangi bir memlekette din hürriyeti olup olmadığını anlamak için göz önünde tutulacak ölçü budur. Bu haklar, bir memlekette dinin temel ahkâmına uygun olarak kullanılıyorsa, o memlekette din hürriyeti vardır; kullanılmıyor da resmi veya gayr-ı resmi, kanuni ya da idari bir baskı ve tehdit altında kalıyorsa, orada din hürriyeti yoktur.⁵ Bu doğrultuda Başgil, "Din ve Lâiklik" adlı eserini kaleme aldığı dönem öncesindeki din hürriyeti hususunda şu dikkat çekici satırları not etmektedir: "Bugün diyanete düşman olan memleketlerde, her şeyden önce dini öğretim ve yayım hakkı ve bunun icap ettirdiği serbestlik, dehşet verici bir şekilde tatbik edilen yıldırma ve sindirme politikasıyla fiilen yok edilmiş ve bu suretle din fikri, terbiyesi ve ahlâkiyatı kökünden kurutulmak istenmiştir."⁶

Başgil'in lâiklik hakkındaki kanaatleri ise şu şekildedir:

Bu fikri bize veren Garbın medeni memleketlerinde lâiklik, her şeyden evvel devletin memlekette mevcut maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı ve herhangi bir din veya mezhebin iç nizamına ve ibadet ahkâm ve erkânına hiçbir suretle müdahale etmemesidir. Bugün Rusya'dan başka daha bazı memleketler var ki, buralarda politika adamları, kendilerini din âlimleri yerine koyarak, dinin ibadet diline bile el uzatmakta beis göstermemişler ve bu uğurda ak saçlı dindarları sürgüne göndermekten, hatta darağacına çekmekten utanmamışlardır. Yine bu memleketlerde aynı din düşmanı politikacılar, devletin lâikliğini ilan ettikleri halde dini, bütün teşkilatı ve personeli ile kendi politikalarına bağlamışlardır. Hulasa, lâiklik bahsinde bugün hakikaten ciddi ve ilmi bir izah yokluğu karşısındayız.⁷

Başgil, "Din ve Lâiklik" adlı eserini kaleme alma gerekçelerinden birisinin de işte bu izah yokluğu olduğunu ifade etmekte ve eserin yazılma hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

Zaman zaman içimde bu mevzular üzerinde bir şeyler yazma ve insanları aydınlatma arzusu doğdu. Ancak 1945'li yıllarda Türkiye'de hükümet

⁴ Başgil, *a.g.e.*, s. 12.

⁵ Başgil, *a.g.e.*, ss. 12, 14.

⁶ Başgil, *a.g.e.*, s. 12.

⁷ Başgil, *a.g.e.*, s. 13.

adamlarının icraatını tenkit etmek, hususiyile din hürriyeti ve lâiklik gibi tekkeleşmiş mevzuları ele almak, adeta intihar etmek demektir. Bunda mübalağa yoktur... Zaman geçti. Nihayet bir vesile doğdu. 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yaşanan olaylar neticesinde, kargaşa çıkarma ve irtica suçlamasıyla 70-80 kadar üniversiteli genç tevkif edildi. Bu hadise, üniversite muhitinde bir kaynaşma meydana getirdi. Tam bu sırada Üniversite Talebe Birliği İdare Heyeti'nin müracaatı karşısında kaldım. Gençler benden, din hürriyeti ve lâiklik konusunda bir konuşma yapmamı istediler. Gençlik muhiti derinden derine çalkalandığı bir sırada bu gibi mevzularda konuşmanın zamansız olacağını ve fırtınanın geçmesini beklemenin lazım geldiğini düşünerek bu teklife muvafakat etmedim. Aradan birkaç gün geçti. Tekrar gelip ısrar ettiler. 'Biz yüzlerce talebe arkadaşımızın arzularını yerine getirmeye söz vererek size geldik. Şimdiye kadar bize öğretilmeyen bu mevzular üzerinde bilgi edinmek istiyoruz. Siz hocasınız, biz talebeyiz. Hocalık vazifenizi yapmaya sizi davet ediyoruz' dediler. Buna karşı yapılacak şey, teklifi kabul etmektir, öyle de yaptım. Çarçabuk hazırlanarak, 1950 yılının 28 Nisan ve 5 Mayıs tarihlerinde Beyazıt'taki talebe lokalinde iki uzun konuşma gerçekleştirdim. Büyük bir gençlik kitlesi beni dikkatle dinledi. Bu konuşmaları kaleme alarak aynı senenin 17 Mayıs'ından itibaren on iki makale halinde "Yeni Sabah" gazetesinde neşrettim. Bu yazılarımdan dolayı memleketin muhtelif yerlerinden olumlu-olumsuz pek çok tepki içeren mektuplar aldım. Mektup sahiplerinin birçoğu, bu yazıların topluca neşredilmesini istiyordu. Aslında ben de bunu arzuluyordum. Bu çerçevede ilgili yazıları daha da genişleterek bir kitap haline getirdim. Eser 1953 senesi yaz başında bitmiş ve neşredilecek hale gelmişti. Ancak 29.07.1953 tarih ve 6187 sayılı "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması" hakkındaki kanunun çıkması üzerine talihsiz eserimin basılması gecikmiştir. Bu kanun karşısında eseri yeni baştan gözden geçirmeye ve birçok yerlerini değiştirmeye, ilmi ve tarihi hakikatlere ait satırlar ve sahifeleri çıkarmaya, hulasa, kanunun çizdiği yasak çerçevesinde eseri adeta yeniden yazmaya mecbur kaldık. Bu yüzden eserin hem intişarı gecikti ve bütünlüğü bozuldu hem de fikir ve kanaatlerimizden yapmak zorunda kaldığımız hesapsız fedakârlıklar sebebiyle orijinal çehresi buruştu... Ve eserin ilk baskısı 1954 yaz başlarında gerçekleşti.⁸

Başgil'in de belirttiği gibi "Din ve Lâiklik" adlı eser, ilk defa 1954 yılında yayımlanmıştır. Bizim tanıtım ve değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız kaynak ise bu eserin, İstanbul'da Yağmur Yayınları tarafından 2007 yılında neşredilen 8. baskısıdır. Eser, *Önsöz* kısmının ardından gelen beş bölüm, *Son Söz*, *Ekler* ve *Sözlükten oluşmaktadır*.

Birinci bölüm "Din ve Hayattaki Yeri" ana başlığını taşımakta ve konular iki alt başlıkta ele alınmaktadır. "İnkârcı Görüşler ve Yanıldıkları Noktalar" adlı birinci alt başlık altında; Son devrin inkârcılık modası ve çeşitli inkârcı kollar, Ansiklopediciler ne diyorlardı?, Ansiklopediciler

⁸ Başgil, *a.g.e.*, ss. 15-19.

nerede yanılıyorlardı?, Ansiklopedicileri yanıltan sebepler, Din iflas etmedi ve etmeyecektir, Maddeciler ne düşünüyorlar ve ne diyorlar?, Eski zaman maddecileri ne diyorlar?, Maddecilik karşısında Eflatun Maneviyatçılığı, Rönesans ve Modern ilim hareketlerinin başlangıcı, Modern maddeciliğin doğuşu, İlmi maddecilik, Pozitivistler ve Pozitivizm, Tarihi maddecilik, Tarihi maddeciler ne diyor ve nerede yanılıyorlar?, İlmi maddeciler ne diyorlar?, Dinlere göre hayat ve kainat, Maddeciliğe göre hayat ve kainat, İlmi maddeciliğin tenkidi, İlim mefhumunda vukua gelen değişiklikler, İlmin sahası dışında kalan hakikatler, İlim ve ameli hayat ve İlmin kendi sahasındaki kıymeti, başlıkları yer almakta ve meseleler derinlikli bir şekilde tartışılmaktadır. “Din Nedir?” adını taşıyan ikinci alt başlıkta ise, Allah ve din, Din nedir?, Din ve kendiliğinden var olma fikri, Din, insan vicdanının ilk ve doğrudan bir mu’tasıdır, Din, derin bir temayülün ve hayati bir ihtiyacın ifadesidir, İlim ve hayat muamması, Din ve hayat muamması, Bırakınız, herkes gönlünün ışığını kendisi yaksın, Din ahlâkiyatının kuvveti ve içtimai hayat için ehemmiyeti, konuları tahlil edilmektedir.

İkinci bölüm, “Din Hürriyeti Ne Demektir?” şeklinde başlıklandırılmakta ve üç alt başlıktan oluşmaktadır. “Din Mefhumunun Unsurları” alt başlığında; İman ve amel, Fevrî ve yakînî iman, Amelin neveleri, Takdis vazifesi, Mabed teşkilatı ve ruhanîlik mesleği, konuları incelenmektedir. “Din Hürriyeti Prensibinden Doğan Haklar” alt başlığında; İnanma hakkı, İbadet ve dua hakkı, Talim ve tedris, neşir ve telkin hakkı, Dini okutup öğretmek bir haktır, Neşir hakkı din hürriyetinin en hayati cephesidir, Din, neşriyat ile himaye ve müdafaa edilir, Dinî talim ve tedris faaliyetinin içtimai ve milli ehemmiyeti, İnsanda iç huzuru maneviyat terbiyesinin meyvasıdır ve Dinin emirlerini yerine getirme hakkı, konuları işlenmektedir. “Din Hürriyetinin ve Buna Bağlı Hakların Hududu” alt başlığında ise; Din hürriyetinin hudutlanması mı lazımdır?, İnanma hakkı hudutlanabilir mi?, Din Hürriyeti ve ibadet hakkı, Fiil ve hareketlerimizin tasnifi, İbadet ne zaman ve ne şartla içtimai fiil vasfı alır?, Dindarın secdegâhuna hükümet kuvvetleri ayak basamaz, Talim ve tedris, neşir ve telkin hakkının hududu, Dinî neşriyatın tahdidi ve Dinin emirlerini yerine getirme hakkının hududu, konuları tahlil edilmektedir.

Üçüncü bölüm, “Lâiklik Ne Demektir? Lâiklik ve Modern Devlet” başlığından oluşmakta ve bu başlık altında; Lâiklik nedir?, Din hürriyetinin düşmanları, Dinî taassup, İslâmiyet ve taassup, Siyasi taassup, Din hürriyetini koruma çaresi ve lâiklik prensibi, Garp hukukunda lâiklik,

Lâiklik münkirlik değildir, Lâiklik din düşmanlığı demek hiç değildir, Dine bağlı devlet sistemi, Devlet kuvvetleriyle silahlanan din terakkiye manidir, Mabed hariminde kalan din terakkiyi destekler, Devlete bağlı din sistemi, Lâiklik bir itidal ve muvazene sistemidir, Din ve devlet münasebetleri ihtiyaçlardan doğar, konuları işlenmektedir.

Dördüncü bölüm “Türkiye’de Din ve Devlet Münasebetlerine Kısa Bir Bakış” adını taşımakta ve bu bölümde; Türkiye’de üç devir ve üç sistem (*i.* Türkiye’de dine bağlı devlet sistemi, *ii.* Türkiye’de yarı dinî devlet ve lâikliğe doğru gidiş, *iii.* Türkiye’de devlete bağlı din sistemi), Şeyhülislâmlıktan şer’iyye vekilliğine, şer’iyye vekilliğinden diyanet işleri reisliğine, Lâiklik sisteminin mantığı ve 429 sayılı kanun, Tereddüt ve tenakuzların manası, Dinî öğretim müesseseleri ve Tevhîdi Tedrisât Kanunu, Zaruretler miktarlarınca ölçülmek lazımdır, Diyanet bahsinde bir çıkmazdayız, Çıkmazdan kurtulmanın çaresi, Diyanet teşkilatına muhtariyet tanımak lazımdır, Vakıfları diyanet teşkilatına bağlamak lazımdır ve Yüksek bir ‘İslâm İlimleri Enstitüsü’ kurulması lazımdır, konuları ele alınmaktadır.

Beşinci bölüm ise, “Zamanımızda İlim ve Din Mücadelesi” ana başlığını taşımakta ve konular iki alt başlıkta tartışılmaktadır. “Dinde Nas ve Nakil, İlim ve Marifet Meselesi ve Dinî Subjektivizm” başlıklı birinci alt başlıkta; Türkiye’de bugün derin bir diyanet buhranı hüküm sürmektedir, Her gün sahası genişleyen ilim karşısında din ne yapmalı ve nasıl bir vaziyet almalıdır?, Dinde subjektivizm, Dinde subjektivizm, manevi bir sükût ve tereddinin alametidir, Dinî subjektivizmin tenkidi, Dini nas ve nakilden değil, ilim ve felsefeden bile ayırmak doğru olmaz, Dinde nas ve nakil esastır, Nas ve nakli dinden saymamak, dini inkar etmektir, konuları incelenmektedir. “İlim ve İslâm” başlıklı ikinci alt başlıkta ise; İslâm’da ilim ve din münakaşası, İslâm’ın esasları ve ilimle münasebetleri, İlmin karşısında İslâm’ın aslî akideleri, İslâm’ın amel ahkâmı ve ilim, İslâm’da ilim ve felsefe ahkâmı ve modern ilim, İslâm’da her veçhile nassı tercih eden içtihat, Akılcı ve nakilci görüşlerin teklifi, İçtihat fikri meselenin can noktasıdır, Akıl karşısında nas ve nakil, Naklin tefsir ve te’vilini kimler yapabilir? ve Serbest tefsir ve te’vil yerine bir nevi resmi te’vil ve içtihat yolu tutulmalıdır, konuları tahlil edilmektedir.

Son Söz başlığı altında da; Tesadüfler ve modern ilmin doğuşu, İlmin insan üzerindeki hakimiyeti, İlim ve din mücadelesi, Maddeci pozitivizm, Maddeci pozitivizmin kıymeti, Maddeci pozitivizm ve devrimiz buhranları,

Dizginlenmeyen arzu ve ihtiyaç, sahibini çığner, İlmin zaferi, Maddeci pozitivizm ve muasır medeniyet, Örnek memleketler, Taklitçi memleketler, Muasır medeniyet hastadır, hastalığın sebebi, kurtulmanın çareleri, Müslümanlıkta reform lazım mıdır?, İslâm'da içtihat ve müçtehitler, konuları işlenmektedir.

“Kanun Teklifleri” başlığını taşıyan **Ekler** kısmında ise, Yüksek İslâm Enstitüsü'ne ait teşkilat projesi ve Diyanet İşleri Teşkilâtı kanun tasarısı yer almaktadır. Eserin son kısmında, muhtasar bir sözlük de bulunmaktadır.

Ali Fuad Başgil, “Din ve Lâiklik” adlı eserinde ele aldığı konuları yaşadığı dönemin gerçekliklerine ışık tutan ve o dönemki hakikatlerin daha sonraki nesiller tarafından bilinmesini sağlayan bir anlayışla analiz etmektedir. Bunun yanı sıra Başgil'in söz konusu eserinde dikkatleri çeken bir başka husus da zikredilen döneme dair siyasi ve sosyal konuları tahlil ederken, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerine atıfta bulunmuş olmasıdır. Bu bağlamda Başgil, sözü edilen eserinde İhlâs suresinin tamamına⁹, Bakara suresi 190¹⁰, 256¹¹, 286¹², Nisâ suresi 3¹³, Yûnus suresi 101¹⁴, Yûsuf suresi 2¹⁵, Nahl suresi 125¹⁶ ve Talak suresi 6.¹⁷ ayetlere atıfta bulunmaktadır.

Ali Fuad Başgil, İhlâs suresine “*Allah ve Din*” başlığı altında atıfta bulunmaktadır. Bu kapsamda Başgil, “Din ve Lâiklik” adlı eserinin ilk baskısında kendisinin: “Allah, nasıl tahayyül ederseniz, O'dur” görüşüne sahip olduğunu, ancak geçen süre içerisinde Muhyiddin İbn Arabî'nin: “Allah, nasıl tasavvur ederseniz, O'ndan başkadır” ifadesinden sonra yanıldığını anladığını ve kanaatinden vazgeçtiğini beyan etmektedir.¹⁸

Başgil, Bakara suresi 190, 256 ve Nahl suresi 125. ayetlere “*İslamiyet ve Taassup*” konusunu açıklarken atıf yapmaktadır. Bu doğrultuda o, “Evvela kabul edilmelidir ki, İslâm'ın şanlı Peygamberi insanları, cebir ve ikrah ile

⁹ Başgil, *a.g.e.*, ss. 67-68.

¹⁰ Başgil, *a.g.e.*, s. 156.

¹¹ Başgil, *a.g.e.*, s. 155, 243.

¹² Başgil, *a.g.e.*, s. 243.

¹³ Başgil, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁴ Başgil, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁵ Başgil, *a.g.e.*, ss. 112-113.

¹⁶ Başgil, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁷ Başgil, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁸ Başgil, *a.g.e.*, s. 67.

değil, hikmetle yani akla ve iz'ana hitap ederek güzel söz, tatlı nasihat ve inandırıcı münazara ile ilahi yola davete memur edilmiştir. İslâm'da amellerin en faziletlisi, insanları sevmek ve insanlığa hizmet etmektir. Nitekim Hz. Muhammed (s), etrafındaki insanları Mekke'de 13 yıl insani ve ahlaki öğütlerle irşada çalışmıştır. Fakat onun bu uzun müddet içinde bu yoldaki tatlı mücahedesinin karşılığı, kendisine ve etrafına karşı yapılan dayanılmaz eza ve hakaretler olmuş; bunun üzerinedir ki, Hz. Peygamber Mekke'yi terk ederek Medine'ye göç etmeye mecbur kalmıştır. Burada kuvvetlenen ve muhitini genişleten İslâm, zulüm ve tecavüze karşı koyma imkanını bulmuş ve cihad bunun için emredilmiştir. Fakat şunu söylemek lazımdır ki, mücahede ve mukatele emreden ayetlere dikkat olunursa, evvela İslâm'da mücahedenin mutlaka silahla muharebe ve mukatele demek olmadığı, saniyen silahla muharebe manasına geldiği yerde de cihadın bir tecavüz harbi değil, bilakis tecavüze karşı koyma zaruretinden doğan bir fariza olduğu, nihayet cihad farizasının hukuki ve ahlaki, birçok kayıtlarla kayıtlı bulunduğu kolayca anlaşılır."¹⁹ ifadelerini kullanmaktadır.

Başgil, Bakara suresi 256 ve 286, Yûnus sûresi 101 ve Talak sûresi 6. ayetleri "*Akıl Karşısında 'Nas' ve 'Nakil'*" başlığı altında ele almaktadır.²⁰ Bu çerçevede Başgil, şunları söylemektedir: "... Nakli akla yaklaştırmaya ve akıl ile nakli barıştırmaya çalışırız. Bunun için de kâh lisan kaidelerinden ve tefsir usulünden, kâh bizzat Kitap ve Sünnet'in diğer ahkâmından, kâh İslâmî teamülden istifade ederiz. Fakat amel, özellikle de ilim ve marifet meselelerinde bilerek ve içimizden kabul ederek tabi oluruz... İslâm dininin hakikatinde ilim ile din, akıl ile nakil arasında tezat ve tearuz yoktur..."²¹

Başgil, Nisâ suresi 3. ayete "*Dinin Emirlerini Yerine Getirme Hakkının Hududu*" başlığı altında atıfta bulunmaktadır. Bu kapsamda o, "...Evllenme müessesesi, dini hukuk ile bugünkü medeni kanunun çok çarpıştığı noktalardan biridir, zannedilir. Hakikat böyle değildir. Bir kere İslâm'da evlilik üstüne evlenme bir emir değil, sadece bazı şartlar altında bir müsaadedir. Medeni kanunda ise, evlilik üstüne evlenme memnudur. Birinde çok zevceli aile bir müsaadedir; diğerinde tek zevceli aile mecburidir. Memnuniyet ve mecburiyet müsaadeyi ifna ettiğine göre, Türk vatandaşı için evlenme bahsinde Medeni Kanuna tabi olma zaruridir."²²

¹⁹ Başgil, *a.g.e.*, ss. 155-156.

²⁰ Başgil, *a.g.e.*, ss. 239-244.

²¹ Başgil, *a.g.e.*, s. 243.

²² Başgil, *a.g.e.*, s. 145.

ifadeleriyle İslâm dininin de Medeni Kanun'da olduğu gibi tek eşliliği salık verdiğini vurgulamaktadır.

Başgil, Yûsuf suresi 2. ayeti, “*Din Hürriyeti Prensibinden Doğan Haklar*” bölümünün, “*Talim ve Tedris, Neşir ve Telkin Hakkı*” başlığı altında tahlil etmektedir. Konuyu derinlemesine ele alan Başgil’in şu ifadeleri son derece dikkat çekicidir:

Bu bahiste ve sırası gelmişken, biraz da ibadet dili üzerinde durmak isterim. Dinlerin kendilerine mahsus ve bünyelerinin mantığına uygun akideleri ve ibadet usulleri olduğu gibi birer de ibadet ve dua dili vardır. Bu dil, o dine mahsus olarak ve o dinin nasları ile ve asırlar içindeki teamüllerleriyle yerleşip köklemiştir. Mesela, Hıristiyanlıkta Katolik kilisesinin ibadet dili, Latince’dir. Müslümanlığın ibadet dili de Arapça’dır. Çünkü İslâm’ın mukaddes kitabı Kur’ân, Arapça’dır. Müslüman ferdin ibadet hakkı, ibadeti İslâm dinince yerleşmiş olan usul, adap ve lisan ile yani Kur’ân diliyle yapabilmesi icap eder. İslâm dinine mahsus ibadetlerin usûl, adap ve lisanı üzerinde herhangi bir düşünce ile oynamak ve bunları gelişigüzel değiştirmeye kalkışma ve mesela “ezan”ı asırlardan beri dünyanın dört köşesinde günde beş defa okunduğu dilden başka bir lisanla okutmaya zorlamak, yalnız diyanete değil, aynı zamanda Müslüman vatandaşın ibadet ve dua hakkına zalimce tecavüzdür. Tekrar edelim ki, İslâm’ın ibadet dili Kur’ân’dır. Tercüme Kur’ân, Kur’ân değildir ve tercüme Kur’ân ile yapılan ibadet, İslâmî ibadet değildir. ... Hülasa Kur’ân, Kur’ân olarak tercüme edilemez ve Kur’ân’ın tercümesi Kur’ân olamaz.²³

Sonuç olarak; ülkemizin yetiştirdiği en önemli bilim, aksiyon, fikir ve siyaset insanlarından birisi olan Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil’in “Din ve Lâiklik” adlı eseri, Türkiye’de cumhuriyet döneminin ilk yarım asrında, din, lâiklik, din ve vicdan hürriyeti, dindarlar ve yaşadıkları sıkıntılar konusunda adeta tarihi bir panorama mesabesinde. Bu kitap, sadece hukuk ve siyaset insanlarını değil, sosyal konuları tahlil ederken benimsediği yöntemler arasında Yüce Allah’ın ayetlerine atıfta bulunması hasebiyle, din adamlarını özellikle de tefsir ilmiyle iştil edenleri yakinen ilgilendiren bir eserdir. Bu zaviyeden bakıldığında eser, anlamak kastıyla okuyan ve geçmişteki tecrübelerden dersler çıkarmak isteyen herkes için faydalı bir çalışmadır. Eserin, hassaten günümüz gençleri tarafından okuması, temin ve teşvik edilmelidir. Zira -kanaatimizce- bu eser, Kur’ân’ın rehberliğinde, Hz. Peygamber (s)’in örneğiyle ideal bir mü’min kimliği inşa etme ve -şartlar ne olursa olsun- bu kimliğe uygun davranışlar sergileme adına yol gösterici mahiyettedir.

²³ Başgil, a.g.e., ss. 112-113.